

S. DAMIAN

*Nu toți copacii
s-au înălțat la cer*

Colecția: Biblioteca Contemporanul ●
Sub semnul lui Hermes
Coperta și colaj: Florin Afloarei

Lector: Irina Ciobotaru
Tehnoredactor: Carmen Dumitrescu

Editura Contemporanul
OP-22, CP-113, Sector 1, București,
Cod 014780, România
Tel/Fax: 4021-2125692; 4021-3106618
E-mail: office@contemporanul.ro
www.contemporanul.ro

Anul apariției: 2012
Ediție Digitală PDF

ISBN 978-606-92684-0-7

Copyright © 2012 Contemporanul

S. DAMIAN și-a început activitatea ca redactor la reviste literare bucureștene. În anul 1976 a primit o invitație de la Universitatea din Heidelberg (Seminarul de Romanistică), unde a ocupat Catedra de limba și literatura română până în 1995. A publicat cărți de critică literară în perioada dinainte de plecarea la Heidelberg (*Intrarea în castel* – Premiul Uniunii Scriitorilor, *G. Călinescu romanțier*, *Fals tratat de psihologia succesului* și altele). Odată cu evenimentele din decembrie 1989, după reluarea profesiei de critic, a publicat, în țară, mai multe culegeri de eseuri (intervenții pe teme politice, comentarii de cărți și de autori). Printre ele, consemnăm: *Scușița Roșie nu mai merge în pădure*, *Replici din burta lupului*, *Duelul invizibil*, *Pivnițe, mansarde, nu puține trepte*, *Aripile lui Icar*, *Trepte în sus, trepte în jos*, *Păr de aur, păr de cenușă*.

CUVÂNT ÎNAINTE

Am ales cazul de ruptură în evoluția unor exponenți proeminenți din literatura română actuală, ruptură care a dus fie la impas, fie la regenerare. Pentru termenii conflictului un factor hotărâtor l-a constituit în condițiile date epoca, în formele ei de constrângere și de emulație. Sunt convins că în alte circumstanțe ecuația ar fi avut componente diferite. Nu sugerez că ar fi obligatorie restrângerea în ilustrarea pe care o propun, s-ar mai fi putut adăuga cu aceeași îndreptățire, recunosc, și alte aplicații. Analizele nu sunt exhaustive, ele insistă asupra unui fenomen caracteristic. Deruta ivită la unii pe traseu, parțială sau totală, s-a articulat pe planul angajării civice și al închegării estetice. Trebuie să remarc o diferență în abordare deoarece unii din cei selectați (G. Călinescu, M. Preda) nu mai sunt în viață, așadar pentru ei e exclusă posibilitatea unei schimbări de destin. A survenit pentru toți necesitatea unei racordări la orizontul epocii moderne, la presiunea raporturilor de forță, la năvala dogmatis-

mului, la șansele unei sincronizări cu Europa. Imperios necesară a fost lepădarea de prejudecățile naționaliste și provinciale, ieșirea din coșmarul ideologiei și al somației dure.

Din această perspectivă m-am oprit la :

G. Călinescu (forme de maltratare în judecarea unui cărturar de excepție, silit să se ploconească în fața unei stăpâniri primitive și chiar să stimuleze euforia supunerii)

M. Preda (epuizarea unui mod de receptare a realului, șovăiala în acceptarea unei direcții de primenire și de modernitate, complacerea în automistificare)

N. Breban (depășirea descriptivismului plat, saltul cutezător în irațional și în autonomia nedeterminării, totodată alergia față de criza morală)

M. Cărtărescu (decolare din banal spre fantastic, cu spaime și evadări infantile, nu întotdeauna disponibil pentru efortul de obiectivare, de ieșire din sine)

G. Liiceanu (pornire spre abstracțiune, refuz al scolasticii oficializate, dar vocație incertă pentru construcție de consistență)

A. Pleșu (riscul unei conduite elitare, disproporție între veleități și conștiința firescului)

PAȘII ÎNDĂRĂT

POSTERITATEA LUI MARIN PREDĂ

Unui vizitator care venise să-l omagieze la Zürich, în exil în 1937, Thomas Mann i-a mărturisit pe neașteptate că se află în căutarea unui Eckermann. Că nu se simțea stânjenit să se compare cu Goethe, admirat ca un semizeu, nu era ciudat. Ca și ilustrul predecesor, care își alesese un interlocutor devotat, autorul *Muntelui vrăjit* voia să fie sigur că nu se pierde în vânt gândurile răzlețe stârnite de fluxul evenimentelor sau marcate de avataruri personale. Oaspetele a ezitat să accepte rolul ce i s-a oferit, deși era novice în literatură, nu dorea să depindă de un stăpân, râvnea și el la glorie, dar prin puterile proprii. Simbioza model Goethe – Eckermann a ispitit pe mulți profesioniști ai breslei, mai ales pentru că la generațiile ulterioare psihologia lecturii se schimbase. La curiozitatea față de o operă finită, rotundă, impenetrabilă în ultimă instanță, se adăuga interesul pentru tot ce o înconjură (corespondență, confesiuni, carnete de lucru, evocări ale oamenilor apropiați). Prin ce se recunoștea un Eckermann? Firește, prin corectitudine, fidelitate, destoinicie, găsirea unei

comunicări eficiente. Nu e greșit să se afirme însă că și prin capacitatea de a se distanța de astrul orbitor, de a-și păstra capul limpede, de a îndrepta excesele și deformările.

O enigmatică tăcere

Se discută intens în presă, în universități, despre locul lui Marin Preda în literatura română. El a fost cel mai bun produs literar al unei jumătăți de veac, o mărturie a forței de creație autohtonă. Ar fi fost utilă pentru el, desigur, prezența în vecinătatea imediată a unui martor de încredere, care să știe ce a gândit și ce a imaginat scriitorul. Nu știu cine l-a ales pe cine, autorul pe critic sau viceversa. Cert este că un Eckermann contemporan și-a asumat în acest caz misiunea, s-a declarat legatar testamentar, a reeditat producțiile mai vechi, s-a ocupat de manuscrise nefinisate, a apărut ca o datorie de onoare memoria prozatorului, s-a instituit ca autoritate în materie de receptare și interpretare. Trebuie precizat că preluând această îndelungă critică, criticul Eugen Simion n-a abandonat celelalte preocupări ale sale, a publicat în continuare lucrări originale de istorie literară, a participat activ la dezbateri de actualitate, atent la fenomenul literar la zi. În cel din urmă deceniu de viață, prozatorul, un om sobru, țepos, refractar deschiderii, a prins încredere în criticul mereu disponibil, versat să satisfacă doleanțele. Fără voie, poate, Eugen Simion a asistat și la scene din viața privată, cunoscând predispozițiile afective ale autorului *Moromeților*, dilemele

sale în sfortșarea de a împăca laboratorul creației cu revendicările familiei.

De câteva luni a apărut în librării o nouă carte de Marin Preda, de astă dată postumă, care cuprinde peste 500 de pagini. Sunt incluse însemnări după o criză sentimentală (tribulațiile iubirii cu Aurora Cornu), note de atelier (preparative pentru romanele *Risipitorii*, *Delirul*, *Cel mai iubit dintre pământeni*), fragmente dispartate, neincluse în vreo culegere anterioară, interogări și convorbiri axate pe temele muncii scriitoricești. E de remarcat decența cu care criticul a scotocit documentele private, fiind îmboldit să divulge taine ale personalității, a retezat însă orice pornire spre senzațional, spre indiscreție sau terfelire.

Nu-l va surprinde, cred, pe Eugen Simion că mă voi referi mai jos și la aspecte mai controversate ale editării. Divergențele noastre pleacă din trecut, au o preistorie. Am mai scris despre opera lui Marin Preda și am formulat unele opinii care au contrazis punctul de vedere al criticului. El n-a catadicsit să răspundă direct. E curios că un cărturar distins și respectabil refuză dialogul. Repet că diferențele de păreri nu sunt determinate de simpatii sau antipatii personale. De altminteri, îl prețuiesc pe Eugen Simion pentru competența sa în studiile de cercetare istorică, acribia în documentare, bunul gust și stilul critic evoluat. Dacă aș bănuî în reflexul său de a omite alte ipoteze de explorare o alergie, aș fi pe o pistă falsă. Nu e vorba doar de mine. De ce nu pomenește și alte glasuri (Negoițescu, Grigurcu), care au recurs la caracterizări mai aspre când au avertizat că sfiala criticului în raport cu opera duce la stag-

narea investigațiilor? Să nu ne înșelăm, la temelia controverselor stă și o altă privire asupra valorii lui Marin Preda. Nu de mult, Nicolae Manolescu a predat la „*România literară*” un fragment dintr-o istorie a literaturii române în pregătire în care a reluat disputa cu argumente noi. Ce nu poate fi ocolit este replierea lui Eugen Simion, care se încapătănează să judece scrierile ca o entitate intangibilă. Nimic nu a fost deficitar conceput, pentru fiecare gest care pare incongruent are la dispoziție o explicație de absolvire. Nu zărește motive de discordie sau nu vrea să le rețină. Spre a ilustra mai concret situația mă rezum deocamdată la o singură dovadă. Preda a introdus în *Delirul* un episod consacrat tânărului revoluționar, ale cărui trășături biografice se suprapun cu traiectoria lui Nicolae Ceaușescu. Criticul le socoate absolut inofensive, nu s-a mizat pe o coincidență, nici o influență păgubitoare din afară nu s-a exercitat. Stranie orbire! Mă aștept să fiu întrebat de ce revin la un subiect tratat de câteva ori, riscând să agasez. Explicația este că pe parcursul polemicii n-am dezvoltat până la capăt teza derutei lui Marin Preda și astăzi nădăjduiesc că judec mai exact cauzele unei dezertări intelectuale.

Decalajul dintre vârste

Ceea ce constituie un criteriu esențial de analiză în ce privește opera lui Marin Preda este separarea vârstelor. Este izbitoare diferența dintre faze, cea de tinerețe și cea adultă. Surpriza o reprezintă curba descendentă care pare paradoxală. Contrar unei presupuse evo-

luții normale, s-a produs o scădere de nivel, s-a născut impresia că nu e aceeași minte care a elaborat proiectele epice. Cum s-a ajuns la retrogradare? Din adnotările de lucru, evidente în această culegere, rezultă că prozatorul a depus continuu eforturi pentru a lărgi orizontul, a rafina meșteșugul, a limpezi antagonismele. Se insită asupra constatării că Marin Preda e un om format, înzestrat cu experiență, care meditează cu conștiinciozitate la fiecare pas, trece toate datele acumulate prin filtrul unei comprehensiuni superioare. Și totuși, efectele strădaniei nu au fost concludente. Impulsul inițial s-a dovedit fecund. Atunci scriitorul și-a urmat vocea instinctului și a beneficiat de o ambianță pe care o cunoștea organic, dinăuntru. Ce s-a petrecut mai târziu a fost determinat de pășirea într-o altă zodie, care l-a îndepărtat de matricea roditoare, l-a răătăcit, l-a înstrăinat.

Scriind despre Marin Preda înainte, am fost izbit de această scurgere de sevă, dar abia acum, la lectura jurnalului intim, consider că înțeleg mai bine pricina dislocării narrative. Motivele au fost multiple, un complex de circumstanțe despre care nu s-a putut discuta liber în perioada dictaturii. Un fenomen similar s-a observat, de pildă, la scriitori ruși importanți de după revoluție, care au zămislit ce a fost mai bun artistic la început, când n-au intrat încă sub reflectorul ideologiei. La Fadeev (*Înfrângere*) sau Leonov (*Hoțul*), în producția de maturitate târzie s-a dezvoltat o golire de miez, o sterilizare. Dezagregarea a fost rezultatul unei anomalii, talentații literați au fost obligați să accepte un decalog al creației propovăduit de oficialitate și au renegat principiile sănătoase

de inspirație. A fost un proces de îndoctrinare; cu timpul ei, au renunțat la împotrivire, s-au predat constrângerii cu arme și bagaje.

N-a fost și la Marin Preda o astfel de dresare? Cine recitește creația de început, *Întâlnirea din pământuri*, *Moromeții*, întâlnește un autor care compune în stare de transă, spontan, fără caznă, nimerind dintr-o dată accentul potrivit. Totul curge slobod, nicăieri o șovăială sau stridență, prinde cheag un cosmos definit, imposibil de confundat. Dintr-un salt, Preda s-a suit într-o ligă superioară, a atins stadiul performanței. Alături de Rebreanu sau Sadoveanu a răsărit un concurent în fixarea tipologiei rurale. Marin Preda a inventat o nouă fizionomie de țăran, distinctă, coerentă, cu un nou randament, care nu mai poate fi alungată din galeria prototipurilor. Pentru întâia oară a fost reflectată o mentalitate a săteanului, în care primordial nu mai e focarul pământului ca în *Ion* sau *Răscoala*. Pofta de a agonisi și de a acapara, forme de rezistență la apăsarea traiului, nu mai decid comportamentul. Ilie Moromete e și el absorbit de nevoia de a proteja propria gospodărie și de a asigura bunăstarea familiei. A încercat să obțină un răgaz, un timp scutit de stringența presiunilor. A tins să se dedice unei plăceri, bucuria de a contempla spectacolul existenței. Era descoperirea unui zăcământ psihologic într-o cenușie ambianță. A ridicat o barieră între el și tăvălugul din jur, și a cultivat propriul refugiu. Nu e cazul să vorbim de o retragere din real, căci e permanent atras de ce se întâmplă în jur, până și de conflictele care depășesc ograda lui și se deapănă într-o arenă mai îndepărtată. El se străduie să le aducă mai

aproape, reproducându-le și parodiindu-le pe mica scenă a fierăriei lui Iocan.

După țâșnirea de violență din proza lui Rebreanu, se observă o diluare a ferocității. Moromete nu mai e bântuit de accese de brutalitate. Obsedat de setea de ajungere, prin deținere de pământ, Ion o tratează pe Ana ca pe o ființă inferioară, un animal de pus la jug, o bate, o chinuie, o izgonește când se ivește o alternativă mai ademenitoare. E coborât nivelul de afectivitate, furia și lipsa de scrupule sunt moștenite, simptome ale unei întârzieri într-un prag de înapoiere într-o ceață a civilizației, excelent înfățișate în roman. Există și o componentă care nu depinde de dezlănțuirea temperamentului. Conduita barbară e și o expresie a unei optici rudimentare de natură colectivă. Voința de răzbunare în forme sălbatice se împacă bine cu șiretenia și perspicacitatea în acțiune.

La Moromete, cruzimea pierde din intensitate, energia e concentrată cu predilecție asupra spectacolului. Pentru izbucnirile de voie bună ale înscenării nu e indispensabilă mila. Nu se extrage însă nici o voluptate din suferința altora. Câtă vreme circulă în mediul satului, episoadele au coeziune, narațiunea nu părăsește timbrul firescului. Și în alte ocazii romanești (*Marele singuratic*, *Delirul*), tot ce aparține de saga moromețiană alcătuiește un corp aparte ferit de discordanțe (bunăoară evadarea tatălui, apucat de nebunia vagabondajului, dispus să guste din plăcerile oprite, înfățișate cu naturalețe). Restul nu este la această altitudine. Care poate fi sursa secării unui izvor atât de fertil? Scriitorul a izbândit când n-a părăsit domeniul său de patrulare. Ieșind în larg, încume-

tându-se la o aventură, colindarea altor spații, a clacat. Ca la Anteu, legătura cu solul era cheia reușitei. Dorința de a se distanța de țarm, de a cuceri o emancipare și în alte sfere s-a soldat cu o rătăcire.

Peste tot sau nicăieri

Marin Preda s-a lăsat sedus de un miraj, dobândirea titlului de scriitor total. Dorea să fie invidiat ca și alți colegi de breaslă care se mutau lesne de la o categorie umană la alta, polivalenți, adaptabili, nefixați. Ca momeală, fluturau textele clasice ale romanului, de la Balzac la Tolstoi, uriași care îmbrățișau întreaga societate, de la bogătași la proletari, peste tot se simțeau acasă. Autorul *Moromeților* nu posedă, se pare vocația dispersării, nu se putea transpune în pielea altora, în el curgea sângele țăranului care contemplă cerul cu privirea, strânge în palmă bulgării de pământ, dă bici cailor în căruța care trosnește din încheieturi. Nu era conștient însă de această limitare. Preda n-a vrut în ruptul capului să se simtă cantonat într-un singur perimetru, era convins că poate pătrunde pretutindeni, că poate juca ușor pe mai multe clape. Ce eroare! Nu se poate susține că ar fi fost un resemnat, că nu s-ar fi mobilizat să sară peste bariere. Făcând un rămășag că poate traversa de la un mediu la altul, a simțit în ceafă răsuflarea concurentului de care îi era teamă, Petru Dumitriu. Întrecerea i-a năucit pe amândoi, oricum mai mult pe Marin Preda. Cum se întâmplă adesea în biografiile literaților, veninul rivalității s-a strecurat și în

pânzele epice, fiecare a fost tentat să-l prindă în insectar pe celălalt. În *Risipitorii* mișună indivizi cu ifose de cărturari, împotmoliți în zone tenebroase, avizi de funcții și carieră – personaje menite să-l discrediteze pe autorul *Cronicii de familie*. Dincolo se auzea din când în când un behăit (he! he!), o aluzie la modul bătăran de purtare, care era atribuit adversarului literar. La modă era romanul-frescă, nu era prețuit scriitorul captiv al unei singure formații sociale. Pe scara talentului el era așezat mai jos, ca și cum ar fi fost incapabil să dezlege traseele de înaintare ale societății.

În acest fel s-a instalat la Preda superstiția extinderii. Somat să știe totul, să fie un expert multilateral, el nu și-a dat seama că nu poate aspira să uzeze de jocul cu măști (nimerit poate pentru alții). Meteahna lui era că nu putea abandona ograda, aici obișnuise să contemple lumea, de aici extrăgea reflexele și maniera de a judeca, aceasta era comoara pe care nu o împărțea cu nimeni. Se raporta la o tradiție, la o obârșie, se supunea unui cod de purtare, avea o filosofie distinctă. Pe acest fundament înălțase descoperirea lui cu care îmbogățise proza română. Oricât de harnic și de flexibil a fost în tentativa de a se familiariza cu un alt orizont, el nu putea să scape de imaginea cerului și de matricea natală, natura talentului său respingea migrația inspirației. Din această neputință de a porni în larg (cu toate că s-a căznit să rupă lanțurile), la care s-a adăugat stearpa teorie asupra distribuției bunurilor și predeterminarea personajelor, marionete ale unei clase, s-a conturat anticipat eșecul creației postmoromețiene.